

A fraseoloxía do esperanto

Sabine Fiedler¹

Geisteswissenschaftliches Zentrum. Universität Leipzig²

Se nos baseamos nas súas orixes, o esperanto pode clasificarse en tres grupos: en primeiro lugar, hai un grupo de unidades fraseolóxicas planificado, isto é, de unidades creadas conscientemente. Principalmente remóntanse a Zamenhof, o iniciador da lingua, quen publicou unha colección de refráns en esperanto, *Proverbaro Esperanta*, en 1910. Un exemplo é *Ne ŝovu la nazon en fremdan vazon* ("Non metas o nariz nos asuntos alleos"). En segundo lugar, moitas unidades fraseolóxicas entraron na lingua a través doutras moitas linguas. Este grupo comprende préstamos clásicos da tradución, sobre todo da Biblia, por exemplo *lavi al si la manojn* ("lava-las mans sobre un asunto") ó igual que préstamos *ad-hoc* que introduciron os falantes dende as súas linguas nai, máis ou menos de maneira espontánea. En terceiro lugar, hai unidades fraseolóxicas que teñen as súas orixes na lingua e na vida cultural da comunidade que a fala. Unha expresión como *Ne krokodilu!* ("Fala esperanto cando esteas entre falantes de esperanto!") só se pode entender co coñecemento sociocultural que ten o falante de esperanto. Descubriuse que a lingua planificada, o esperanto, co seu carácter aglutinador, coa súa orde libre de palabras e coa súa flexibilidade para formalas posúe os requisitos para crear unidades fraseolóxicas estilisticamente atraentes e apegadizas. Unha análise de textos literarios, xornalísticos e tamén orais en esperanto revela que a súa fraseoloxía se emprega moito e que ós autores lles gusta modifica-las frases e as expresións idiomáticas conforme á situación textual.

Palabras clave: fraseoloxía, lingua planificada, esperanto, cultura, refráns.

On the basis of their origin, Esperanto phraseology can be classified into three groups: Firstly, there is a group of planned, i.e. consciously created phraseological units. They mainly go back to Zamenhof, the initiator of the language, who published an Esperanto Proverb Collection (Proverbaro Esperanta) in 1910. An example is Ne ŝovu la nazon en fremdan vazon ('Don't put your nose into sb. else's affairs [lit. 'vase']. Secondly, many phraseological units have entered the language through various other languages. This group includes classical loan translations especially from the Bible, e.g. lavi al si la manojn (cf. to wash one's hands of sth.) as well as ad-hoc-loans introduced by speakers from their mother tongues more or less spontaneously. Thirdly,

Data de recepción 28/02/2010 Data de aceptación 22/06/2010

¹ Tradución de Rosa M.^a Amarelle Pereira, Beatriz Pérez Traseira e Belén Poutón Reboredo.

² Agradézoles ós críticos anónimos de CFG os comentarios tan útiles que fixeron do borrador deste artigo.

there are phraseological units which have their origin in the language and the cultural life of the speech community. An expression such as Ne krokodilu! ('Speak Esperanto when amongst Esperanto speakers!') can only be understood with an Esperanto speaker's socio-cultural background knowledge. It was found that the planned language Esperanto with its agglutinative character, free word order and flexible word formation possesses the prerequisites for creating stylistically appealing and catchy phraseological units. An analysis of literary and journalistic texts as well as oral communication in Esperanto reveals that its phraseology is widely used and that authors like to modify phrases and idioms according to the textual situation.

Keywords: phraseology, planned language, Esperanto, culture, proverbs.

1. O esperanto como lingua planificada e os seus falantes

As linguas planificadas, tamén chamadas “linguas universais” ou “linguas (artificiais) auxiliares do mundo”, son sistemas lingüísticos que se crearon conscientemente conforme a uns criterios definidos por un individuo ou un grupo de individuos co propósito de facer da comunicación internacional algo máis sinxelo (Wüster 1931). O número de linguas planificadas ascende xa case a 1000, estando nas intencións do autor ideas tanto pacifistas coma nacionalistas (Blanke 2000).

A única lingua planificada que conseguiu levar a cabo a transición dun proxecto de lingua a unha lingua plenamente desenvolvida é o esperanto. Este proxecto comezouno o oculista xudeu L. L.Zamenhof en 1887. O exitoso desenvolvemento do esperanto débese ás súas propiedades lingüísticas e estruturais, pero sobre todo ós factores extralingüísticos (Janton 1993; Blanke 2009). O número de falantes anda entre os 500.000 (Pool; Grofman 1989:146) e os 3.5 millóns (Blanke 1989:157). Están conectados a través dunha rede de comunicación a nivel local, nacional e internacional que inclúe, por exemplo, a prensa independente, editoriais, organizacións, correspondencia, viaxes colectivas, reunións e congresos nos que só se fala esperanto e tamén programas de radio (Fiedler 2002). Hai máis dun cento de publicacións periódicas; o catálogo das publicacións en esperanto do ano 2001 incluíu máis de 400 títulos, entre os que hai tanto obras orixinais coma clásicos universais.

2. Unidades fraseolóxicas en esperanto

2.1. Definición

Hai 5 características principais que definen as unidades fraseolóxicas (UUFF) (Fiedler 2007): a) polilexicalidade (teñen múltiples compoñentes); b) (relativa) estabilidade sintáctica e semántica; c) idiomaticidade (como unha característica potencial); d) lexicalización (como unidades de léxico xa feitas, o falante ou escritor non as crea dun xeito produtivo senón que as reproduce); e por último, e) connotacións estilísticas e expresivas. Estes trazos pódense verificar para a fraseoloxía do esperanto. Ademais, a maioría das UUFF do esperanto caracterízase polas súas calidades eufónicas (ritmo, rima e aliteración).

No caso de b), a estabilidade sintáctica e semántica, hai que ter en conta que é un criterio relativo, xa que as UUFF varían dentro duns límites definidos. No esperanto, a

marxe de variación semella ser maior ca nas linguas naturais pois hai variacións tanto estruturais coma léxicas, por exemplo:

froti la manojn/froti siajn manojn/froti al si la manojn: “frega-las mans”.

demeti/levi la ĉapelon: “quita-lo sombreiro/levanta-lo sombreiro”.

Normalmente acéptanse estas variacións, xa que o esperanto se usa como lingua estranxeira nunha comunidade de falantes internacionais. Aínda hai un terceiro tipo de variación, os sinónimos fraseolóxicos, que posúen contidos idénticos ou similares, pero que se forman con expresións diferentes, baseadas en imaxes diferentes. Posto que o esperanto conta cunha ampla variedade de influencias etnolingüísticas ten tamén unha gran cantidade de sinónimos. Compárense, por exemplo, os seguintes refráns en esperanto, que significan basicamente que “unha causa insignificante pode ter consecuencias moi serias”:

Unu fajrero estas sufiĉa por eksplodigi pulvon: “Unha chispa abonda para que estoure a pólvora”.

Pro najleto bagatela pereis ĉevalo plej bela: “Por causa dun craviño morreu o cabalo máis belo”.

Ofte de kaŭzo senenhava venas efiko plej grava: “Unha causa insignificante a miúdo produce un efecto moi importante”.

Unukopeka kandelo forbruligis Moskvon: “Unha candeia dun *kopeck* fixo arder Moscova”.

De malgranda kandelo forbrulis granda kastelo: “Por causa dunha pequena candeia ardeu un castelo enteiro”.

Unu ŝafa ŝafo tutan ŝafaron infektas: “Unha ovella rabuda estragará todo o rabaño”.

Unu ovo malbona tutan manĝon difektas: “Un mal ovo bota a perde-la comida toda”.

2.2. Clasificación

Hai diferentes formas de clasifica-las UUFF. Se se segue unha clasificación estrutural e semántica, os seguintes tipos de UUFF son especialmente relevantes para o esperanto:

- a) Compostos nominais : *acida pluvo* (“choiva ácida”); *rondo familia* (“círculo familiar”), o nome que Zamenhof lles deu ós falantes de esperanto.
- b) Refráns: *Peko kaj eraro estas ecoj de l’homaro* (“O pecado e o fracaso son características do ser humano”); *Kiu amas la liton, ne akiros profiton* (“O que ama a cama non obtén beneficios”).
- c) Ditos: *transiri la Rubikonon* (“atravesa-lo Rubicon”); *balai ion sub la tapiŝon* (“varrer algo para debaixo da alfombra”).
- d) Ditos célebres: *Ĉu esti aŭ ne esti...* (“ser ou non ser”); *per flugiloj de facila vento* (“nas ás dunha brisa”), cita de Zamenhof.

- e) Bimembracións: *Paso post paso* (“paso a paso”); *jen kaj jen* (“aquí e aquí”, compárese con “aquí e acolá” / “agora e antes”).
- f) Construcións fixadas con verbos funcionais (verbos parafrásticos): *tiri konkludojn* (“tirar conclusións”); *doni atenton* (“prestar atención”).
- g) Fórmulas comunicativas: *Kion fari?* (“Que se pode facer?”); *Jam temp'está!* (“É cuestión de tempo”).

Unha clasificación referida ós diferentes tipos específicos de constituíntes fraseolóxicos, por unha banda, verifica as propiedades fraseolóxicas universais, tales como a alta frecuencia de UUFF con partes do corpo, ás que se lles chama somatismos: *mano en mano* (“man en man”); *rompi al iu la koron* (“romperlle o corazón a alguén”). Por outra banda, ó considera-los adxectivos de cores e os nomes de animais como constituíntes fraseolóxicos, pódense identificar algúns trazos distintivos da fraseoloxía do esperanto que están condicionados pola cultura. A cor “verde” asociouse ó esperanto dende os seus inicios e a bandeira e a estrela verdes son símbolos da lingua. Pódese escoita-la expresión *Verda popolo* (“a xente verde”) para identifica-los falantes de esperanto. Outro exemplo é *verda papo* (“papa verde”), un termo humorístico que se emprega para designar a quen é hipercorrecto e lle gusta criticar “un uso pecador da lingua” doutros falantes.

As peculiaridades do esperanto como unha lingua planificada esixen a necesidade de clasificación das UUFF baseándose na súa orixe. Pódense distingui-los tres grupos seguintes (Fiedler 1999):

- a) O grupo máis grande está formado por aquelas unidades que entraron na lingua a través doutras linguas. Trátase de préstamos da mitoloxía grega e da Biblia, que hoxe en día son parte dos refráns que máis se espallaron (ex. *Mano manon lavas*, véxase o latín *Manus manum lavat*). Unha unidade como *enversĭ oleon en la fajron* (“botarlle leña ó lume”) coñécese tanto nas linguas europeas coma no chinés (Schu 1985:93).

Ademais, cada falante introduce, dun xeito máis ou menos espontáneo, expresións das súas linguas nativas que poden ter recoñecemento internacional (préstamos *ad-hoc*). Poden te-lo carácter de formacións ocasionais e mostrar similitudes moi evidentes coas que son as súas bases etnolingüísticas, como acontece nos seguintes exemplos:

En 1867 Usono aĉetis de Rusio Alaskon por 7,2 milionoj da dolaroj. Multaj opiniis, ke tio estis mono ĵetita al la vento (“Monato” 4/96, p. 22; autor ruso): En 1867 os Estados Unidos compráronlle Alasca a Rusia por 7.2 millóns de dólares. Moita xente creu que era tira-los cartos polo vertedoiro (lit. “cartos tirados ó vento”); véxase o ruso *бросать деньги на ветер*.

Tiu batalo levis sian kurtenon per akuzoj pri falsaj insekticidoj, semoj, cigaredoj kaj vinoj (“El Popola Cinio” 12/90, p. 23): Esta batalla comezou (lit. “subiu o pano”) coas acusacións de insecticidas falsos, sementes, cigarras e viño”; véxase o chinés *kai mu*.

Este grupo de unidades fraseolóxicas desenvolveuse especialmente grazas á posición do esperanto como medio de comunicación nunha comunidade cunha segunda lingua que está en contacto permanente coa maioría das diferentes linguas naturais e tamén grazas ás propiedades da súa estrutura lingüística que favorece a adopción de material léxico alleo. Hai paralelismos evidentes cos fenómenos de contacto lingüístico nos falantes bilingües, como se describiron para a fraseoloxía do sorabo, por exemplo, (Wölke 1992) ou do alemán falado por unha minoría en Hungría (Földes 1996). As influencias no esperanto son moito máis internacionais do que o son nas linguas mencionadas.

b) O segundo grupo representa unha peculiaridade da fraseoloxía dunha lingua planificada: a creación consciente de unidades. A maioría destes refráns “planificados” remóntanse a Zamenhof, que publicou unha colección de refráns, o *Proverbaro Esperanta* (“Colección de refráns do esperanto”) en 1910 baseándose nunha colección de refráns enumerada e comparada en ruso, polaco, alemán e francés polo seu pai, Marko Zamenhof. Contíña unidades como *Ĉio transmara estas ĉarma kaj kara* (“Todo o de máis alá do océano / alá lonxe é precioso e benquerido”) ou *en la triaŭda semajno* (“na semana de tres xoves” = nunca) que son moi coñecidas polos falantes actuais de esperanto. Non obstante, algúns estudos revelan que só unha pequena parte das 2.630 unidades desta compilación (ó redor do 7%) se poden considerar amplamente coñecidas pola comunidade de falantes. Isto amosa as limitacións dos procesos de planificación dunha lingua funcional tamén planificada (Schubert 1989).

c) O terceiro grupo está composto de refráns que teñen a súa orixe na lingua e na vida cultural da comunidade esperantista. Estes reflicten a historia comunicativa do esperanto, as súas características sociolóxicas, os ideais e os obxectivos que perseguen os falantes, as tradicións e tamén a literatura, como o demostran os seguintes exemplos:

esperanto – edzperanto: esperanto – marido – sustentador/casamenteiro.

Ne krokodilu!: lit. “non sexas un crocodilo” = fala esperanto cando esteas entre falantes de esperanto; advertencia amigable que se fai nas reunións de esperanto como expresión de lealdade lingüística.

La nepoj nin benos: “Os nosos netos/descendentes abenzoarannos”; unha cita do famoso poema *La Vojo* de Zamenhof.

Este tipo de UUFF é especialmente interesante xa que estas expresións só as poden entender falantes de esperanto que dispoñan dun coñecemento sociocultural de fondo. Xa que logo, desmenten a tese de que unha lingua planificada *carece* necesariamente de cultura e poden supoñer un novo paso no seu desenvolvemento (Blanke 2000).

As liñas divisorias entre os tres grupos (a, b, c) poden non estar moi claras, xa que ás veces é difícil descubrir se hai unha estrutura modelo nas linguas naturais.

2.3. Principais características

A gramática do esperanto proporciona unha boa oportunidade para crear UUFF expresivas e apegadizas, especialmente refráns. Zamenhof, por exemplo, fai un extensivo uso dunha serie de correlativos en esperanto, as chamadas palabras cruzadas. Este é un subsistema cerrado que permite formar con normalidade 45 pronomes e adverbios mediante referencias cruzadas nunha táboa (Fiedler 2006). O seu uso en refráns produce estruturas paralelas incluíndo modelos como *kiu(n) ... tiu(n)*, *kio(n) ... tio(n)*, *kie(n) ... tie(n)*, *kiam ... tiam*, *kies ... ties* etc.:

Kiu kaĉon arangás, **tiu** ĝin manĝas: “O que fai a desfeita (lit. ‘prepara o caldo’) ten que arraxala (lit. ‘comelo’)”.

Kion mi ne scias, **tion** mi ne envias: “O que non coñezo, non o cobizo”.

Kie regas la forto, **tie** rajto silentas: “Onde o poder impera non existen dereitos”.

Outra característica estilística é a orde enfática das palabras. Sintacticamente, o esperanto pertence ó chamado tipo SVO, ó que pertencen as linguas romances, as xermánicas e as eslavas. O feito de que exista un acusativo marcado (-n) e tamén varios recursos flexivos permite unha gran liberdade na orde das palabras. O tipo de inversión estilística máis frecuente nos refráns é o uso do obxecto directo antes do verbo:

Urson evitu, **bopatrino** ne incitu: “Evita o oso, non provóque-la sogra”.

Arbon oni juĝas laŭ la fruktoj: “Unha árbore xúlgase polos seus froitos”.

Posto que os epítetos están normalmente situados antes do nome, cambiar esa orde resulta enfático:

Kapo **majesta** sed **cerbo** **modesta**: “Cabeza maxestuosa, pero cerebro modesto”.

Amiko **fidela** estas **trezoro** **plej** **bela**: “O verdadeiro amigo é o tesouro máis preciado”.

Ademais, pódense atopar verbos e adverbios en posición inicial: **Siriĝis** **fadeno** **sur** **la** **bobeno** (“rompeu o fío do nobelo” = ‘algo acabou mal’); **Ĉe** **tablo** **malplena** **babilo** **ne** **fluas** (“nunha mesa baleira a conversación non flúe”). Mesmo se pode cambia-la orde esperada do auxiliar e do verbo principal:

Pri **gustoj** **oni** **disputi** **ne** **devas**: “Sobre gustos non se pode discutir”; orde non marcada: *oni ne devas disputi*.

Kiu **mordi** **ne** **povas**, **kisi** **ekprovas**: “O que non pode morder, intenta bicar”; orde non marcada: *Kiu ne povas mordi, ekprovas kisi*.

Por último, podemos atopar unha combinación dos diferentes tipos de inversión estilística:

Azenon **komunan** **oni** **batas** **plej** **multe**: “Ó burro é ó que máis se lle bate”; obxecto directo ó inicio + inversión do epíteto e do nome.

Murmuregas **la** **urso**, **sed** **danci** **ĝi** **devas**: “Inda que o oso refungue ten que bailar”; verbo ó inicio + inversión do auxiliar e do verbo principal (*sed ĝi devas danci*).

O ritmo dos refráns do esperanto recórdanos con frecuencia equivalencias noutras linguas:

Aliaj tempoj, aliaj moroj: “Outros tempos, outros xeitos”; véxase o inglés *Other times, other manners*.

Kiu groŝon ne respektas, riĉecon ne kolektas: “O que despreza un céntimo non se fará rico”; véxase o alemán *Wer den Pfennig nicht ehrt, ist des Talers nicht wert*.

Mentres que o acento fixado na penúltima sílaba das palabras pode impoñer unha restrición na creación de refráns eufónicos no esperanto, pódese empregar un sistema de formación de palabras flexible e produtivo (os sufixos sinalan a categoría gramatical) para facelos estilisticamente interesantes:

Inter lupoj krii lupe: “Entre lobos, berra coma un lobo”; lit. “loba-mente”, *-e* é a marca dos adverbios.

Langa vundo plej profunda: “As feridas causadas pola lingua (i.e. por palabras) son as máis profundas”; lit. “lingu-ais”, *-a* é a marca dos adxectivos.

A rima é a característica estilística máis rechamante dos refráns do esperanto. A maioría dos refráns que riman caracterízanse pola rima pura tradicional con acento na penúltima sílaba:

Jen la tubero en la afero: “O asunto ten un nó” = ‘Hai algún problema con el.’

Ne ŝovu la nazon en fremdan vazon: “Non méta-lo nariz en asuntos alleos”, lit. “vaso”.

As rimas de sufixos tamén se poden atopar na colección de Zamenhof (ex. *Ĉiu estis junulo, ĉiu estis pekulo*: “Quen foi novo, foi pecador”; o sufixo *-ul* expresa personificación). Hoxe en día, non obstante, este tipo de rima, chamada *adasismo* no esperanto, é rexeitada (Sutton 2008:34).

As características descritas neste apartado fan que as unidades fraselóxicas, especialmente os refráns, sexan expresivas e apegadizas e aseguran que se poidan recoñecer e memorizar. Debido a estas características a mera alusión a un refrán adoita ser suficiente para evoca-lo refrán enteiro.

3. Fraseografía

A aplicación do esperanto en diferentes medios de comunicación supuxo a expansión léxica que se pode documentar comparando dicionarios:

Unua Libro: 904 morfemas

Universala Vortaro: aproximadamente 2600 morfemas

Plena Vortaro (Grossjean-Maupin et alii, 2.^a ed.): 6900 morfemas + 5000 palabras compostas

Plena Ilustrita Vortaro (Waringhien): aproximadamente 15.250 morfemas (ó redor de 45.000 entradas incluíndo palabras compostas e derivados)

La Nova Ilustrita Vortaro: aproximadamente 17.000 morfemas (ó redor de 47.000 entradas)

Estes dicionarios monolingües, coma a maioría de moitos dicionarios bilingües (Ockey 1982; Hauptenthal 1991), inclúen un gran número de UUFF. Ademais, hai ó redor de 20 coleccións e dicionarios fraseolóxicos especializados en esperanto.

4. Uso de UUFF no esperanto

Unha UF produce o seu completo efecto comunicativo só nun contexto situacional específico. Realizáronse extensas análises textuais de diferentes medios de comunicación, incluíndo textos escritos e orais, que ilustran as funcións das UUFF. Mostran que unha UF adoita ser moito máis que un ornamento adicional para facer un texto máis atractivo, pois constitúe o significado do texto e desenvolve a súa coherencia. Ademais, non se debería subestimar que, ó usar unidades lingüísticas xa feitas, diminúe o esforzo cognitivo.

4.1. Textos xornalísticos

Unha peculiaridade das ocorrencias fraseolóxicas nos xornais de esperanto é o frecuente uso de sinais metacomunicativos, que poden ser interpretados como unha expresión da desenvolvida consciencia lingüística dos falantes. Os autores introducen un comentario nos ditos e refráns que usan ou aplican comas invertidas como método de sinalización. Ó faceren isto, queren indicar que a pasaxe seguinte ou precedente difire do resto do texto e ten que ser entendida metaforicamente:

(...) *diras angla proverbo ke kiam oni manĝas kun la diablo, oni uzu tre longan kuleron!* (“*Esperanto*” 4/01, p. 71): “(...) un refrán inglés di que aquel que cea co demo debe ter unha culler moi longa”.

Ĉina proverbo tekstas, ke skeletuloj ne dikiĝos post unu satmanĝo. (“*Monato*” 1/95, p. 8): “Un refrán chinés di que os esqueletos non engordan despois dunha soa enchente”.

La Akademio sub nova gvidantaro kompletigas unu jaron da agado, kaj kvankam eble estas tro frue por konstati ĉu “nova balailo bone balaas”, certe montriĝis (...) (“*Esperanto*” 12/96, p. 213): “A Academia completa un ano de traballo baixo unha nova dirección, e inda que se cadra é moi cedo para dicir se ‘unha nova vasoira varre ben’, demostrouse claramente (...)”

Outra característica é a alta porcentaxe de UUFF modificadas. Ós autores gústalles alteralas segundo a situación textual, dando como resultado, por exemplo, prolongacións con elementos léxicos adicionais que fan referencia ós tópicos tratados nos textos:

En Irano – obstino, espero kaj pacienco (“*Esperanto*” 1/91, p. 4)

Nur rektamete kaj ne flankiĝante (“*Esperanto*” 2/92, p. 37)

Ámbolos dous titulares son liñas modificadas do poema *La Vojo*, xa mencionado. O primeiro texto co engadido *En Irano* trata do esperanto en Irán, mentres que no segundo exemplo a liña orixinal *Nur rekte, kuraĝe kaj ne flankiĝante* (“directamente,

con valor e sen desviación”) cambiouse por *Nur rektamete* (“de xeito directo”) nun texto que trata de métodos para ensinar linguas.

Da mesma maneira, ó le-lo título dunha crítica dun libro *Por ke romano estu klasika ...* (“Esperanto” 3/92, p. 54) (“Para que unha novela sexa clásica...”) un falante de esperanto asociarao ó famoso slogan de Zamenhof *Por ke lingvo estu tutmonda ne sufiĉas nomi ĝin tia* (“Para que unha lingua sexa internacional, non abonda con llo chamar”).

Ademais descubrimos que os títulos das críticas aluden lingüisticamente ós libros dos que tratan, ex.:

Kredu nin, ĝejnuloj!: “Crédenos, xente nova!” (“Literatura Foiro“ 2/94, p. 19); alusión a *Kredu min, sinjorino* (“Créame, señora”), un clásico da literatura do esperanto (ver 4.3)³

Ĉu li verkis sufiĉe?: “Escribiu de abondo?” (“GEJ-Gazeto” 5/81, p. 35); alusión a unha colección de novelas de J. Valano, tituladas cunha construción semellante, ex. *Ĉu vi kuiras ĉine?* (“Cociñas ó modo chinés?”), *Ĉu ni kunvenis vane?* (“Coñecémonos en van?”).

Xogar con nomes propios é outro recurso coñecido. No exemplo *Pli bone karoli piĉe ol paroli kiĉe* (“Esperanto” 4/91, p. 73) (“Mellor coma Karel Piĉ que falar de maneira estrafalaria”) atopámonos coa versión modificada do nome Karel Piĉ, un escritor do esperanto que era coñecido por usar conscientemente a linguaxe de forma anómala. O seu primeiro nome convértese nun adverbio e o apelido nun verbo co fin de producir un quiasmo con *paroli kiĉe*. Este exemplo amosa o lonxe que pode chega-la manipulación de UUFF. Só haberá unha base fraseolóxica cando o lector recorde a estrutura, o ritmo e a rima da fórmula coma as características principais dun refrán. Como amosa este exemplo, as características lingüísticas do esperanto, especialmente a súa estrutura aglutinante, a orde libre das palabras e o sistema flexible de formación de palabras, permiten e incluso fomentan a creatividade persoal no uso cotián.

4.2. Comunicación verbal

Nos textos orais (conferencias, debates, entrevistas, conversacións cotiás) as UUFF utilízanse frecuentemente con fins argumentativos, o que pode ter relación coa intención do falante de demostra-la súa competencia na lingua estranxeira. As variantes estruturais e léxicas utilízanse moito máis ca nos textos escritos. Na comunicación oral repetir unha UF do outro interlocutor é un instrumento moi usado para asegura-la cooperación ou o apoio ou para aliviar tensións durante debates (Fiedler 2002:67), como se pode ver no seguinte exemplo:

(...) *Kiel vi vidas, mia nomo estas la lasta sur la tagordo. Kiel la germanoj diras: La lastan mordas la hundoj. Do, verŝajne mi devos rezigni aŭ mallongigi mian prelegon*: “Como ves, o meu nome é o último da axenda. Como din os alemáns: **Os**

³ Vale a pena mencionar aquí que hai unha serie de palabras tabú e expresións insultantes do Esperanto por Renato Corsetti et alii (1987) que é moi coñecida entre os falantes do Esperanto. O seu título alusivo é *Knedu min, sinjorino!* (“Apálpeme, señora!”) (véxase a bibliografía).

cans morden ó que queda de último. Polo tanto, se cadra terei que retirar ou abrevia-la miña presentación”.

(...)

Mi pardonpetas ke mi legas mian prelegon, sed se mi libere parolas aliel tiuj hundoj eble komplete detruos D: “Sinto le-lo meu discurso pero se falo sen apuntamentos se cadra aqueles cans destrúen a D. totalmente”. (Zagreb, 27 de xullo de 2001) Dito por oradores alemáns e americanos; o auditorio reacciona rindo.

A tendencia dos falantes de esperanto a usar manipulacións que anovan a lingua e xogos de palabras en situacións informais, a miúdo inclúe o uso de UUFF. Compare os seguintes dous “lapsos”:

Mi pensis, ke vi (...). Nu, ne gravedas!: “Pensei que ti [...]. Ben, non está preñada!”; comp. *Ne gravas* (“non pasa nada”) (Viena, 25 agosto 1998).

Veni, vidi, vici!: “Cheguei, vin, fixen cola” (Viena, 25 agosto 1998); comentario dun falante alemán nun buffet frío.

Outra característica dos textos orais é a alta frecuencia de fórmulas comunicativas destinadas a estrutura-lo diálogo, á autocorrección e ás relacións entre interlocutores: *ŝajnas al mi* (“Paréceme”); *ni diru* (“Digamos”); *ĉu ne* (comparable coas *question tags* do inglés).

4.3. Textos literarios

É nos textos literarios onde se demostra con máis eficacia o potencial connotativo das UUFF. As UUFF utilízanse neste caso para caracteriza-las figuras literarias (no chamado retrato lingüístico). Comparemos, por exemplo, as expresións da xerga que utiliza o protagonista da obra de Trevor Steele *Heroo de nia epoko (Un heroe dos nosos tempos)* (1992), en contraste co estilo do narrador no último exemplo:

Kiel aŭtentika proleto li celis, ke liaj gefiloj ne devu ŝovadi merdon, lia ŝerca aludo al la peza laboro de segejisto (p. 66): “Coma un auténtico proletario estaba condicionado a que os seus fillos non debían **pisar merda**, aludindo así con humor ó gran esforzo dun traballador do serradoiro”.

“Dolĉulino,” li diris, ne frustrante, “se vi volas ĝisfreneze ludi trajnon kaj tunelon, venu poste al la Motelo Du Cedroj, ĉambro 9 kaj (...).” (p. 83): “‘Rula’, dixo sen bisbar, ‘se queres **xogar ós médicos ata tolear**, achégate máis tarde ó motel Dous Cedros, cuarto 9 e [...]’”.

“(...) Povra olda pisulo, li kakis la lastan fojon.” (p. 85): [...] “Pobre vello cabrón, **cagou por última vez**”.

Miaj gepatroj jam delonge vendis la butikon, iom loĝadis ĉe la vapore humida marbordo, kaj transiris al sia Kreinto (p. 78): “Meus pais venderan a tenda, viviron un tempo na húmida costa e levounos Deus.”

Na súa novela *Kredu min, sinjorino!* (1950), Cezaro Rossetti conta a historia dun vendedor ambulante con éxito, que é moi elocuente mais non é moi meticuloso coa

calidade dos produtos que oferta. Isto reflíctese na linguaxe do protagonista, sobre todo nas súas terxiversacións pícaras e parodias dos refráns:

Neniu jam bedaŭris renkonti Martin Vernon: vi vidos. Per la vortoj de Julio Cezaro, kiam li ĉarpentis la Trojan ĉevalon: Veni, vidi, vici, - la mondo estas nia ostro, kaj ni elprenos la perlon! (pp. 95-96): “Ninguén se negou nunca a coñecer a Martin Vernon: mira. Nas palabras de Xulio César cando fixo o cabalo de Troia: Veni, vidi, vici - o mundo é a nosa ostra e sacarémolle a perla”.

Eĉ Kolumbo ne konstruis Amerikon en unu tago, sed detaloj estas ja nur detaloj: ne zorgu. (p. 97): “Nin sequera Colón fixo América nun día, pero os detalles só son detalles, non te preocupes”.

Ademais, o autor escolleu refráns e usounos como subtítulos para anuncia-los contidos dos capítulos individuais da novela:

Ne gutas mielo el la ĉielo (p. 21): “O mel non cae do ceo”.

Virina rideto pli kaptas ol reto (p. 77): “O sorriso dunha muller cativa máis ca unha rede”.

Petro rifuzas, Paŭlo ekuzas (p. 79): “Pedro refusa, Paulo usa”.

Plej bone ridas, kiu laste ridas (p. 203): “O que ri de último, ri mellor”.

Du botoj faras paron (p. 226): “Dous zapatos fan un par”.

Pódese atopar na sátira de Jorge Camacho *La Majstro kaj Martinelli* (1993) un admirable exemplo dun retrato lingüístico baseado en refráns. Aquí o protagonista, Georg Silber, quere gañar gloria literaria coa axuda do demo, coñecido como profesor Emèric Orszag. Este último utiliza bastantes refráns:

Koncerne Kamaĉon, longe ŝtelas ŝtelisto, tamen fine li pendos, ĉar kiu kaĉon aranĝas, tiu ĝin manĝas, kaj kiu havas malican celon, ofte perdas sian propran felon! (p. 16): “Con respecto a Kamaĉon: un ladrón rouba durante moito tempo, pero finalmente será detido e aquel que fai o caldo ten que comelo e o que ten un obxectivo malicioso adoita perde-la pel”.

Como é propio nas sátiras, este retrato lingüístico é moi esaxerado e grotesco. O excesivo uso de refráns, que pode interpretarse coma un símbolo de “experiencia en calquera situación” ou “o monopolio da sabedoría”, contrasta co uso elitista da linguaxe que emprega o protagonista.

5. Desenvolvemento adicional

A investigación sobre o esperanto dáno-la oportunidade de observar unha lingua, coma se estivese nun laboratorio, dende o momento da súa creación ata o momento actual. Posto que se transformou nunha lingua real grazas ó uso práctico, o esperanto non pode evitar sufrir cambios lingüísticos. O desenvolvemento dun nivel diacrónico, como xa predixo para as linguaxes planificadas Ferdinand de Saussure (1916:111), pódese verificar tamén no terreo da fraseoloxía. Unha análise de textos históricos mostra algunhas expresións que gozaron de popularidade nos primeiros tempos do esperanto e xa se deixaron de usar, como *kavaliro de la verda stelo* (“cabaleiro da estrela verde”

por “esperantista”) e outras que se difundiron só durante algunha etapa relacionada con certas campañas ou grupos de falantes, por exemplo *talpa laboro* (“traballo de toupas” = ‘traballo torpe/chambonada’⁴).

Hoxe en día hai moitas posturas diferentes canto á adopción e ó uso de novas UUFF na comunidade de falantes. Por unha parte, os falantes do esperanto están sempre interesados en garanti-las condicións necesarias para a comunicación entre culturas por medio da linguaxe planificada co obxectivo de asegura-la súa existencia e diseminación. Este empeño ten un efecto sorprendente na adopción e uso de novas UUFF e ten que ver parcialmente co intento de conserva-lo “legado Zamenhof” (ex. o *Proverbaro Esperanta*). Por outro lado, hai un esforzo por consegu-la variedade fraseolóxica para amosar que o esperanto está capacitado para progresar e expresarse da mesma maneira que as linguas naturais, actitude esta que apoia a aceptación de material léxico alleo. O desenvolvemento da fraseoloxía do esperanto sucede nun espazo de tensión entre estes dous puntos de vista contrarios.

6. Comentarios finais

Os estudos sobre a fraseoloxía do esperanto descubren varias características principais da natureza e funcionamento das linguas planificadas. Entre estas están os factores, tanto intencionados coma espontáneos, que inflúen na súa evolución, os datos empíricos relacionados co seu desenvolvemento dinámico e independente en función dunha norma lingüística e, por último, a análise das características culturais reflectidas nas linguas. O desenvolvemento da fraseoloxía demostra ser unha condición importante na transición dende un proxecto de lingua ata unha lingua propiamente dita.

Esta investigación amosa que o esperanto posúe unha rica fraseoloxía. Isto é debido a que a lingua planificada atopou unha comunidade de falantes suficientemente grande e diferenciada que a utiliza como un medio de comunicación eficaz en varias situacións. A fraseoloxía do esperanto ten en común con outras fraseoloxías o atributo de ser unha unidade con compoñentes específicos tanto universais coma culturais..

7. Referencias bibliográficas

- BLANKE, Detlev (1989): “Planned languages –a survey of some of the main problems”, en SCHUBERT, Klaus (ed.): *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*, 63-87.
- (2000): “Vom Entwurf zur Sprache”, en *INTERFACE. Journal of Applied Linguistics* 15.1, 37-89.
- CORSETTI, Renato et alii (1987): *Knedu min, sinjorino! Tabuaj kaj insultaj esprimoj en Esperanto*. Paris: La Kancerkliniko.
- (2009): “Causes of the relative success of Esperanto”, en *Language Problems & Language Planning* 33:3, 251-261.
- FIEDLER, Sabine (1999): *Plansprache und Phraseologie. Empirische Untersuchungen zu reproduziertem Sprachmaterial im Esperanto*. Frankfurt/M.: Lang.

⁴ Este termo utilizábase neste sentido entre os falantes alemáns do esperanto durante a década de 1969 (Fiedler 1999:72-73).

- (2002): “On the main characteristics of Esperanto communication”, en KNAPP, Karlfried; MEIERKORD, Christiane (eds.): *Lingua Franca Communication*. Frankfurt/M., 53-86.
- (2006): “Standardization and self-regulation in an international speech community: the case of Esperanto”, en *International Journal of the Sociology of Language* 177, 67-90.
- (2007): *English Phraseology. A Coursebook*. Tübingen: Narr.
- FÖLDES, Csaba (1996): *Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge*. Heidelberg: Groos.
- HAUPENTHAL, Reinhard (1991): “Lexikographie von Hilfssprachen und anderen Kommunikationssystemen”, en *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Berlin, Bd. 5.3, 3120-3137.
- JANTON, Pierre (1993): *Esperanto. Language, Literature, and Community* (ed. TONKIN, Humphrey; trad. TONKIN, Humphrey; EDWARDS, Jane; JOHNSON-WEINER, Karen). Albany: State University of New York Press.
- OCKEY, Edward (1982): *A Bibliography of Esperanto Dictionaries/Bibliografía de Vortaroj*. Banstead: World Language Books.
- POOL, Jonathan; GROFMAN, Bernard (1989): “Linguistic artificiality and cognitive competence”, en SCHUBERT, Klaus (ed.): *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 145-156.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1916/1967): *Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft* (ed. BALLY, Charles; SECHEHAYE, Albert). Berlin: De Gruyter.
- SCHU (XU) SCHENGLIANG (1985): *Übersetzungsprobleme der Redensarten und Sprichwörter: Eingeschränkt auf chinesische Redensarten, deutsche Sprichwörter und deutsche Redensarten jeweils mit Deutsch bzw. Chinesisch als Zielsprache* (tese doutoral). Hamburg.
- SCHUBERT, Klaus (1989): “An Unplanned Development in Planned Languages”, en SCHUBERT, Klaus (ed.): *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 249-274.
- SUTTON, Geoffrey (2008): *Concise Encyclopedia of the Original Literature of Esperanto*. New York: Mondial.
- WÖLKE, Sonja (1992): *Verbale Phraseme im Obersorbischen. Untersuchungen zu Valenz und Struktur*. Bautzen: Domowina.
- WÜSTER, Eugen (1931): *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik (Die nationale Sprachnormung und ihre Verallgemeinerung)*. Berlin: Verlag.
- ZAMENHOF, Ludoviko Lazaro (1910 / 1974²): *Proverbaro Esperanta*. La Laguna: J. Régulo Eldonisto.

